

УДК 343.14+343.123.6

ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ, ПРОКУРОРА ТА СЛІДЧОГО ЩОДО ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

WORK OF THE COURT, PROSECUTOR AND INVESTIGATOR OF PROVING A CIVIL CLAIM IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS

Кравченко Н.С.,

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Статтю присвячено висвітленню сутності та змісту діяльності суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні за умов дії Кримінального процесуального кодексу України, який набрав чинності 20 листопада 2012 року. Автором логічно й обґрунтовано висвітлено проблемні питання їх діяльності, а також наведено власну класифікацію суб'єктів кримінального провадження. Підсумовуючи, автор зазначає про тісний взаємозв'язок діяльності суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду.

Ключові слова: цивільний позов, доказування, учасники кримінального провадження, суд, прокурор, слідчий.

Статья посвящена сущности и содержанию деятельности суда, прокурора и следователя по доказыванию гражданского иска в уголовном производстве в условиях действия Уголовного процессуального кодекса Украины, который вступил в силу 20 ноября 2012 года. Автором логично и обоснованно отражены проблемные вопросы их деятельности, а также приведена собственная классификация субъектов уголовного производства. Подытоживая, автор отмечает тесную взаимосвязь деятельности суда, прокурора и следователя по доказыванию гражданского иска на стадии досудебного расследования и при судебном разбирательстве.

Ключевые слова: гражданский иск, доказывание, участники уголовного производства, суд, прокурор, следователь.

Article is devoted to the spirit and content of the activities of the court, the prosecutor and investigator for proving a civil action in criminal proceedings under the action of the Criminal Procedure Code, which entered into force on 20 November 2012. Author logically and reasonably reflects the problematic issues of their activities, as well as induced own classification of the subjects of criminal proceedings. In summary, the author notes the close relationship of activity court, prosecutor and investigator of proving a civil action under preliminary investigation of criminal offenses and in proceedings.

Key words: civil lawsuit, the proof, the participants of criminal proceedings, the court, prosecutor, investigator.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, що «диктують» Україні свої правила побудови правової держави, особливого значення набуває дотримання прав і свобод людини та громадянина. Оскільки кожна правова держава не повинна нехтувати правами, гарантованими своєю Конституцією. Насамперед це стосується права людини на захист порушених прав з огляду на принцип рівності прав громадян у дер-

жаві. Адже у ст. 7 Загальної декларації прав людини зазначено, що всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом [1].

Тому необхідними умовами розвитку та функціонування демократичної правової держави є посилення правового захисту особи, зміцнення й розширення її гарантій, прав і свобод, а також утвердження неза-

лежної судової влади як визначального гаранту цих прав і свобод, справедливості й законності. Основне місце в системі таких гарантій повинне належати процесуальним гарантіям, які визначатимуть напрямок держави на демократизацію й гуманізацію кримінального процесуального законодавства України.

Для забезпечення існування й підтримки вищезазначених умов повинна діяти система органів у тій або іншій державі, кожен з яких був би наділений чітким колом повноважень.

Стан дослідження. Щодо кримінального процесу, то відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), прийнятого 13 квітня 2012 року, органи й особи, обов'язком чи правом яких є встановлення обставин досліджуваної події, іменуються «учасниками кримінального провадження».

Дослідження питань, пов'язаних із класифікацією суб'єктів кримінального процесуального доказування, становить підвищений інтерес як науковців, так і практиків.

Свого часу проблемою визнання суб'єктного складу кримінальних процесуальних правовідносин займалися такі вчені, як Ю. Грошевий, Ц. Каз, Л. Кокорев, В. Маляренко, С. Стахівський, Л. Удалова та інші, а проблеми доказування, окрім зазначених вище науковців, розглядалися й аналізувалися Ю. Азаровим, Ю. Алєніним, В. Бож'євим, В. Галаганом, О. Капліною, О. Ларінім, Є. Лук'янчиковим, М. Михеєнком, В. Нором, В. Попелюшком, С. Шейфером, М. Шумилом та іншими.

Суб'єктам кримінальної процесуальної діяльності притаманні свої права й обов'язки, визначені кримінальним процесуальним законом, вони беруть участь у процесі доказування, в тому числі доказування цивільного позову у кримінальному провадженні.

Проте роль цих суб'єктів кримінального процесуального доказування цивільного позову досліджена неповно й недостатньо всебічно, що є актуальним з огляду на події сьогодення та в умовах чинності КПК 2012 року.

Тому **метою** даної статті є аналіз змін, що відбулися в результаті реформування кримінального процесуального законодавства, в діяльності суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У главі 3 КПК України 2012 року визначено таких учасників кримінального провадження: суд; сторона обвинувачення і сторона захисту; потерпілий та його представник; інші учасники кримінального провадження [2, с. 17].

У теорії кримінального процесу існує чимало запропонованих науковцями класифікацій суб'єктів кримінального провадження, які за своєю змістовною сутністю мають достатні теоретичні обґрунтування й не містять істотних відмінностей. Однак найбільш усталеною класифікацією пропонуємо вважати таку:

1) державні органи й посадові особи, які безпосередньо здійснюють кримінальне провадження та

зобов'язані збирати, перевіряти й оцінювати докази (прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, співробітник оперативного підрозділу, слідчий суддя, суд);

2) учасники кримінального провадження, що обстоюють особисті інтереси та мають право брати участь у доказуванні (потерпілий, цивільний позивач, підозрюваний, обвинувачений, цивільний відповідач, особа, щодо якої розглядається питання про екстрадицію). Вони можуть представляти докази, заявляти клопотання про проведення процесуальних дій зі збирання доказів, висловлювати свою думку щодо оцінки доказів;

3) учасники кримінального провадження, які захищають (представляють інтереси) інших учасників кримінального провадження (представники та законні представники потерпілого, цивільного позивача, захисник, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, цивільного відповідача);

4) інші учасники кримінального провадження, які за своєю участю сприяють його здійсненню, тобто відіграють допоміжну роль у доказуванні, не маючи свого власного правового інтересу (свідки, поняті, спеціалісти, експерти, перекладачі, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

У кримінальному провадженні правосуддя як функція судової влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом, тобто безпосередньо цю функцію виконують професійні судді й у визначених законом випадках – присяжні в межах відповідних судових процедур.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначаються підстави та порядок утворення й ліквідації судів, наділення професійних суддів і присяжних відповідним правовим статусом.

Інші органи й посадові особи не мають повноважень на здійснення правосуддя, а прийняті ними рішення не мають правової сили судових рішень. Сутність функції правосуддя полягає в розгляді й вирішенні по суті правових конфліктів, що виникають у суспільному житті з приводу вчинення кримінальних правопорушень. Найбільш складним питанням сучасного доказового права є визначення процесуального становища суду як суб'єкта доказування у кримінальному судочинстві. У теорії кримінального процесу висловлені різноманітні позиції із цього приводу.

В. Борзов доходить висновку, що призначення суду у кримінальному процесі зводиться до вирішення справи по суті і ніяк не передбачає здійснення ним доказування, тобто функція суду щодо сторін процесу повинна мати субсидіарний характер – створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення процесуальних прав [3, с. 32].

А. Белкін, здійснюючи аналіз проблеми участі суду у процесі доказування, зазначає, що суд стоїть над сторонами у процесі, він судить, а не доказує. Лише в судовому слідстві йому належить функція дослідження й оцінки наданих сторонами доказів, однак реалізація цієї функції ще не означає участі в

доказуванні, оскільки суд повинен збирати докази, тобто формувати доказову базу обвинувачення чи захисту [4, с. 26].

З огляду на наведену вище позицію схилиємось до того, що вона видається нам неправильною. Оскільки вчений у ній викладає свою думку щодо суду, який розглядається не як суб'єкт процесуальних правовідносин, а як певний орган, що має здійснювати функцію правосуддя й покликаний лише констатувати певні юридичні факти за сукупністю ознак, які формально наявні, без з'ясування їх сутності, умов і причин виникнення.

Сутність такого підходу полягає в тому, що суду надається можливість правового вирішення справи без належного дослідження й оцінки явищ і подій. Проте варто зазначити, що законодавець у КПК України 1960 року називав суд суб'єктом усіх етапів доказування (збирання доказів (ст. 66), їх перевірки (ст. 301, 306, 309, 315-1 тощо) та оцінки (ст. 67)) [5, с. 50-51, 166, 168, 171].

У кримінальному судочинстві суд – це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному провадженні. Коли суд здійснює правосуддя, він реалізує суддівську дискрецію, або суддівський розсуд [6, с. 88].

Водночас, як зазначає Л. Удалова, «максимальна (а то й повна) пасивність суду в судовому розгляді можлива лише за умови забезпечення дійсної змагальності й рівності прав сторін у досудовому провадженні, коли формується переважна частина доказів» [7, с. 63].

За визначенням А. Барака, суддівський розсуд – «це повноваження, надане особі, яка має владу, обирати між двома й більше альтернативами, коли кожна з альтернатив правомірна» [8, с. 81-82]. Тобто, по суті, суддівський розсуд або дискреція є певними правовими умовами або свободою розсуду судді обирати між варіантами прийняття рішення, що надаються йому правовими нормами.

Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом відповідно до вимог КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку із цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства.

Оскільки судові рішення щодо цивільного позову у кримінальному провадженні ухвалюється не за нормами ЦПК, які лише субсидіарно можуть бути застосовані під час його розгляду, а його примусове виконання здійснює державна виконавча служба, то оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання вироку, що стосуються вирішення цивільних позовів у кримінальному провадженні, відповідно до ст. 181 Кодексу адміністративного судочинства України підлягають розгляду за правилами адміністративного судочинства [9].

Тобто доказування підстав та розміру цивільного позову у кримінальному провадженні здійснюється

в цілому за правилами, встановленими КПК. На відміну від цивільного судочинства, в якому обов'язок доказування обставин, на які посилається сторона як на підставу своїх вимог і заперечень, покладається на неї (ст. 60 ЦПК) [10].

Щодо сторони обвинувачення, то прокурор є учасником кримінального провадження, який бере участь у всіх його стадіях і здійснює при цьому нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, а також підтримує державне обвинувачення в суді.

У процесуальному статусі прокурор наділений такими ж правами, що і сторона захисту. Проте процесуальна рівність прав не свідчить про однаковість завдань та обов'язків, які виконує сторона захисту. Завдання й обов'язки прокурора вказують на його особливу роль у суді, проте не створюють ніяких переваг під час відстоювання своїх міркувань і висновків у справі. Процесуальна рівність відбиває лише рівне право обвинувачення й захисту відстоювати свій інтерес або інтерес, що представляється, перед судом [11, с. 142].

Діяльність органів прокуратури спрямована на утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїми завданнями наступне: захист особи, суспільства й держави від неправомірних посягань, а також охорону закріплених у Конституції України прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Здійснюючи нагляд за виконанням законів, прокурори виявляють порушення законності і вживають заходи, спрямовані на їх усунення. Прокурор, який бере участь у розгляді справ у судах, додержуючись принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону, сприяє виконанню вимог кримінального процесуального закону щодо забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування й судового розгляду справ, постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Аналізуючи чинний КПК України, необхідно зазначити, що в нормах нового кримінального процесуального закону передбачено випадки пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні прокурором.

У ст. 121 Основного Закону України закріплено, що однією з конституційних функцій прокуратури є представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом [12, с. 34].

Підстави та форми здійснення прокурором представницьких повноважень визначені ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру». У ній зазначено, що підставою представництва в суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження, а інтересів держави – наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів унаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або

юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або з державою [13].

КПК 2012 року, на відміну від КПК 1960 року, чіткіше визначив коло осіб, інтереси яких може представляти прокурор, шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні. Він відніс до них громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність не спроможні самостійно захистити свої права. Таким чином, цей закон чітко передбачив категорію осіб, в інтересах яких прокурор може пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні, замінивши її невичерпним переліком, що був передбачений ч. 2 ст. 29 КПК 1960 року.

Зовсім іншою є ситуація, що стосується поняття «інтерес держави», яке так і залишається в законі недостатньо визначеним, що викликає на практиці чимало непорозумінь.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 08.04.1999 року у справі № 1-1/99 щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) зробив спробу дати визначення поняттю «інтереси держави». У ньому зазначається, що інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо. Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не лише в їх діяльності, а й у діяльності приватних підприємств, товариств [14].

Відповідно до наведеного вище і з урахуванням того, що «інтереси держави» є все ж оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає, в чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, тобто діє, виходячи з власного суб'єктивного переконання. При цьому прокурор або його заступник із посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, повинен обґрунтувати в позовній заяві необхідність їх захисту та зазначити орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах.

Важливою складовою кримінальної процесуальної діяльності прокурора є пред'явлення й підтримання ним цивільного позову у кримінальному провадженні, що забезпечує реалізацію таких принципів, що закріплені в КПК України 2012 року, як

законність, публічність та недоторканність права власності.

Слідчий як учасник кримінального провадження, що відноситься до сторони обвинувачення, є службовою особою, уповноваженою здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні в межах своєї компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством.

Для вирішення питання про відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому, завданої кримінальним правопорушенням, за допомогою цивільного позову у кримінальному провадженні важливе значення має процесуальна діяльність як слідчого, так і прокурора під час досудового розслідування, а також суду – на судових стадіях провадження, що спрямована на забезпечення цивільного позову.

Забезпечення цивільного позову полягає у вчиненні процесуальних дій, передбачених КПК України, що мають своєю метою гарантувати реальне відшкодування завданої шкоди кримінальним правопорушенням. Власне, своєчасне застосування саме таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна підозрюваного під час вчинення окремих слідчих (розшукових) дій (обшуків, оглядів) та арешт майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які внаслідок закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх діями, здатне забезпечити реальне і швидке виконання рішення суду про повне або часткове задоволення цивільного позову.

З огляду на досвід існування інституту цивільного позову у кримінальному процесі органи досудового розслідування не завжди з'ясовують у повному обсязі суми позовних вимог та обґрунтованість останніх, вид заподіяної шкоди. Вони часто не пред'являють передбачених законом вимог щодо форми та змісту позовної заяви. Деякі слідчі переконують потерпілих не заявляти цивільний позов у ході досудового слідства, а зробити це під час розгляду справи в суді. З урахуванням того, що потерпілі, як правило, не обізнані з положеннями закону і при цьому досить рідко запрошують захисників для участі в судовому процесі, їх права й законні інтереси, особливо в частині відшкодування заподіяної злочином шкоди, в багатьох випадках залишаються зовсім не захищеними.

У цілому органи досудового розслідування більше уваги приділяють додержанню прав підозрюваних, обвинувачених, ніж забезпеченню прав і законних інтересів потерпілих. Це пояснюється передусім тим, що недодержання прав підозрюваного, обвинуваченого, зокрема права на захист, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке тягне скасування вироку. Окрім цього, буде проведено службове розслідування щодо того слідчого, який порушив зазначені вимоги КПК, за результатами якого застосовуватимуться відповідні заходи реагування.

Висновки. На підставі вищевикладеного зазначимо, що у кримінальному провадженні доказування виду завданої кримінальним правопорушенням шкоди (майнова, моральна, фізична) та її розміру по-

кладається на слідчого і прокурора, оскільки вид та розмір майнової шкоди є одним з елементів у структурі обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (предмета доказування). Це, у свою чергу, передбачає насамперед доказування самої події кримінального правопорушення, вчинення його підозрюваним, обвинуваченим, його вини та причинного зв'язку між кримінальним діянням і

його наслідками – заподіяною шкодою. Тож доказування обвинувачення нерозривно пов'язане з доказуванням виду й розміру заподіяної шкоди потерпілому. Саме тому й обов'язок доказування майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом, покладається на слідчого та прокурора. А діяльність суду на судових стадіях провадження спрямована саме на забезпечення цивільного позову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – С. : Вид. ТОВ «ВВП Нотіс», 2012. – 296 с.
3. Борзов В. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе / В. Борзов // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 31–33.
4. Белкин А.Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособие. – М. : Норма, 1999. – 418 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Видавець СГД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. – 240 с.
6. Кримінальний процес [текст] : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.
7. Удалова Л.Д., Корсун В.Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : монографія / Л.Д. Удалова, В.Я. Корсун. – К. : Скіф, 2012. – 168 с.
8. Барак А. Судейское усмотрение / пер. с англ. А.Ю. Лисин. – М. : Норма, 1999. – 246 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.
11. Кравченко Н.С. Реалізація принципу змагальності сторін при доказуванні цивільного позову / Н.С. Кравченко // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матер. всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (в авторській редакції) (Донецьк, 15 березня 2014 р.). – Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 140–142
12. Конституція України. – С. : Вид. ТОВ «ВВП Нотіс», 2012. – 48 с.
13. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-XII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1789-12>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду [...] від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-99>.